

VALLÁSOS MOTÍVUMOK A MAGYARORSZÁGI KÉKFESTÉS MINTAKINCSEBEN

A minta és a motívumok világa egy szövevényes rendszert alkot, melynek megfejtése és értelmezése és történeti összefüggéseinek feltárása összetett feladat. Az európai és a magyarországi kékfestés mintakincsének kutatása viszonylag rövid múltra tekint vissza, és összefüggésben áll a 19. század végén és a 20. században készült nagy monográfiákkal.

Robert Forrer¹ két monográfiája a textilnyomás történetét, Manfred Bachman – Günter Reitz² alapvető munkája a német, Jozef Vydra³ a szlovák, Roman Reinfuss⁴ a lengyel kékfestést dolgozta fel. A magyar emlékek monografikus összefoglalása Domonkos Ottó nevéhez fűződik.⁵ Ezek, a mesterséget sokoldalúan bemutató kötetek törekednek a nemzet fennmaradt mintakincsének a bemutatására is. Közülük Reinfuss külön mintakatalógust is létrehozott a kor lehetőségeihez képest kiváló eredménnyel.⁶

Domonkos Ottó *A magyarországi kékfestés* című munkáján kívül több tanulmányában foglalkozott a motívumokkal.⁷ A magyarországi kékfestés mintakincse című disszertáció nagyrészt az ő munkásságára és mintagyűjteményére alapult.⁸ Az ország egyes műhelyeit bemutató további leírások, tanulmányok csak érintőlegesen foglalkoznak a mintakincsel.⁹

A textilnyomás sokszínű és formagazdag mintavilágában egy speciális réteget képviselnek az antropomorf, illetve jelenet-ábrázolások, melyek közül a vadászjelenségek és a vallásos ábrázolások képeznek önálló, vizsgálatra érdemes csoportot. Tanulmányomban ez utóbbinak a magyar textilnyomás, kékfestés mintakincsében megnyilvánuló emlékeit veszem számba, melyhez kitűnő segítségül szolgál a közelmúltban megjelent német disszertáció.¹⁰ Überrück alapos és forrásgazdag munkája hiánypótló, sokoldalúan megközelíti és kimeríti a témát; a német anyag mellett összegzi az egyes európai országok általa ismert adatait, melyből a magyar anyag, – ezt meg is fogalmazza – teljesen hiányzik. Vizsgálatába nem vonja be a lengyel mintakincset sem. Ennek pótlására, kiegészítésére is a szolgál a következő ismertető, melynek forrása az ország területéről eddig feltárt és digitalizált, több mint 10.000 minta. A téma vizsgálatánál nem kerülhetjük meg a nyomott textilek azon korai rétegének áttekintését, melyek vallásos célt szolgáltak és a kereszténység szimbólumait jelenítik meg.

¹ Forrer 1894., 1898.

² Bachmann–Reitz 1962.

³ Vydra 1954.

⁴ Reinfuss 1953.

⁵ Domonkos 1981.

⁶ Reinfuss 1953. 225–257. Tablica I–XVI.

⁷ Domonkos 1961., 1964., 1969., 1971., 1977–78., 1983., 1991., 2003., 2004.

⁸ Méri 2007.

⁹ A teljesség igénye nélkül: Fügedi 1975.; Juhász 1963a, 1963b.; Nagy 1958.

¹⁰ Überrück 2008.

A VALLÁSOS MOTÍVUMOK TÖRTÉNETI FORMÁI

A kutatás alapját szolgáló forrásaink mintahordozók szerint három csoportba oszthatók. A minták legkorábbi és legkevesebb tárgyi emlékekkel is rendelkező rétegét képviselik a *vallásos szimbólumokat és jeleneteket ábrázoló nyomódúcok és textilek*. A harmadik csoportba a papír alapú *mintakönyvek* tartoznak, melyek egy adott műhelyhez, üzemhez köthetők, és a legteljesebb képet adják annak mintakészletéről. Az eddig feltárt anyag alapján az első két csoportban találkozhattunk a legtöbb vallásos motívummal.

A képfestés mintakincsének elemzésekor vissza kell nyúlnunk a klasszikus európai textilnyomás időszakáig. A korai jellemző nyomástechnika a pigmentnyomás volt¹¹, a pác és indigórezerva nyomás alkalmazása a 17. század végén lép fel.¹²

Az első európai leletek, sírleletek, Szt. Cäsarius Arles-i püspök sírjából (Kr.u. 502–543), valamint Quedlingburgból származnak (utóbbi egy három színnel nyomott lepeltöredék, kiterjesztett szárnyú madárábrázolással).¹³ A kora középkorra jellemző állatábrázolások mellett a gótikára megjelennek a nyomott antependiumok, templomokban használt oltárkendők, melyek a drága falikárpitokat helyettesítették. A szövött textileket nyomott tapéták váltották fel, melyek közül a leghíresebb darab a „Tapete von Sitten”, mely Ödipusz király harcát ábrázolja a mórakkal.¹⁴ Ezek a képi ábrázolások nagyméretű nyomódúcokat igényeltek, melyekből gyakran több lenyomásával rajzolódott ki a kép.¹⁵

A gótikában a képnymás és textilnyomás elválását figyelhetjük meg. A képnymás egyedi maradt, a textilnyomásnál viszont egy mintát már többször is lenyomtak. Az egyik legrégebbi nyomódúc a 14. századból származik. (1. kép) A minta jobboldalán egy másik nyomódúccal folytatódhatott, mivel a nyomófelületen a keresztre feszítés jelenetének csak egy töredékét láthatjuk.¹⁶ A román kortól a nyomás már hímzések előnyomására is szolgált, majd megjelent a két technológia együtt is: egy Mária halálát, Jézus feltámadását ábrázoló darabon nyomott és hímzett részt is találunk. A 16–17. században tovább él a képnymás és

7. kép

A legrégebbi ismert nyomódúc, 14. sz. vége (Ciba Rundschau 28. 1938. 1048.)

¹¹ Pigmentnyomás: olajos pigmentekkel vitték fel a mintát az anyagra (kevésbé volt tartós), pácnyomás: különböző, színezékek megkötését elősegítő vegyszerek (pácok) nyomását jelenti a szövetre, melyek a festékfürdőben különböző színárnyalatokban rögzítik a színezéket.

¹² Domonkos–Endrei 1962. 38.

¹³ Forrer 1898. 22.

¹⁴ Tapete von Sitten (A sitteni tapéta), 14. sz. (H: 106 x Sz.: 264 cm, L.sz. 1897.48. Historisches Museum, Basel)

¹⁵ Forrer 1898. 25.

¹⁶ Ciba Rundschau 28. 1938. 1048.)

hímzéselőnyomás. Eltűnnek az antependiumok és a tapéták, illetve visszaszorulnak a templomokba. A selyemre, vagy vászonra nyomott Máriaképek terjednek el, melyek a búcsújáró helyek emlékkendői, búcsúajándékai.¹⁷

A dúcnymás termékei a 17. századig olcsó, tömegcikk jellegűek voltak, vagy nem ruházati célokat szolgáltak és jelentőségük eltörpült a drága szőtt, hímzett kelmék mellett.¹⁸ A textilnyomás első központjai német (Alsó-Rajna vidéke), olasz területek voltak. Ezek a textilek szolgáltak mintául a helyi daraboknak, melyek a reneszánszig leginkább kolostorokban készültek. A holland területeken szintén korán elterjedt a textilnyomás, melyre Antwerpen, Louvain és Utrecht forrásokban említett textilnyomói utalnak. Francia középkori nyomott textilre nincs utaló forrás, de bizonyára azok is léteztek, mivel francia templomok freskói nyomott textilekre hasonlítanak. A legkorábbi francia adat a 17. századból származik. Osztrák és Magyar területeken a némethez hasonló szinten folyt a dúcnymás, melyre a melki 14. századi nyomott pergamen tapéta a bizonyíték. A textilnyomás gyakorlásáról egy 1452-es írásos dokumentumból értesülünk. Egy 1661-ben készült inventárium vászonszövőt említ, aki a felsorolt tárgyak alapján később vászonnyomó lett és itt találkozunk vallásos jeleneteket ábrázoló nyomódúcok felsorolásával.¹⁹

Hazánkban a kékfestés előzményeinek tekinthető középkori kelmefestők már a 12–13. században királyi telepítéssel érkezhettek hazánkba. Az okleveles anyagban a 15. századból említik őket, Bártfáról pedig számadáskönyvek adatai (1418–1424) között találkozhatunk többször is a Rotfärber nevével.²⁰

Az első nyomott darabokról szóló említéseket írásos forrásainkban találhatjuk. Főúri inventáriumok, feljegyzések, hagyatékok gyakran szólnak „nyomtatott” kelmékről.²¹

A korszak nyomott textiljeinek egy része vallási célokat szolgált, melyek közül a sopronbátfalvi templom és a Szent Mihály templom bőjti kendőit ismerjük. Az előbbiről a Kolostor templomának leltárából (1519–1522 között) van tudomásunk (3 darabról), az utóbbiról pedig 1605-ben Bocskai hadai után felvett kárjegyzékben olvashatunk. Ezeken a nagybőjtben használatos, mintázott, vagy kézzel festett kendőkön rendszerint bibliai történetek voltak láthatók; vagy a diadalívbe függesztették őket, vagy az oltár elejét ékesítették velük.²² A bánfalvi terítőt nyomott, a Szent Mihály templomét bibliai történeteket ábrázoló festett darabként említik.²³ E textilek mintáiról csak más országokból ismert darabok és leírások alapján lehetnek elképzeléseink. Mintakincsük egyetlen jelenet vagy kép ábrázolásából állhatott, egyedi, alkalmi daraboknak készültek, több mintafa felhasználásával.

A régi leltárak adatai és néhány fennmaradt darab szerint már a 17. században nyomott úrasztalterítőkkel találkozhatunk.²⁴ A zeherjei eklézsia 1665-ből való leltárában „*fejér nyomtatott*”, a kupai eklézsia 1668-as leltára „*nyomtatott fejtő*” abroszt

¹⁷ Forrer 1898.

¹⁸ Endrei 1960. 1.

¹⁹ Forrer 1894. 48–57.

²⁰ Domonkos 1981. 11.

²¹ Cs. Katona 1955. 94.

²² Házi 1938. II. r. 6.k. 312.

²³ Domonkos 1981. 12.

²⁴ Takács 1984. 10.

említ.²⁵ A Református Kollégiumi és Egyházművészeti Múzeum gyűjteményében található, 1703-ból származó kishodosi darab feketével nyomott fehér vászon virágmotívumokkal, de több, korban és megjelenésben hasonló terítő található még a Sárospataki Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiben is. Tiszadorogmáról 1736-ból veres, Hajdúböszörményből 1763-ból fekete színű darabot ismerünk,²⁶ 1777-ből származik Rakacaszlud késsel nyomott terítője. A kelme-festők kék, fekete, vörös színnel nyomtak, a 18. századtól már többszínű darabok is készültek: a Litkáról, 18. század végéről származó kék vászonkendő, melynek szegélydíszje piros, kék, zöld és barna nyomás, az 1791-ből származó sajóecsegi abrosz fehér alapon piros-kék-sárga-zöld színekkel készült.²⁷

Oltárterítőket a Bártfai Múzeum is őriz, melyek a környék templomaiból (Gáboltó, Singlér, Hervartó, Szent-Mihály és Bártfa) származnak. A két gáboltói antependium az egész felületen elszórt virágmintákat tartalmaz, a singléri oltárterítón kétféjű sasokat láthatunk, a két hervartói kendőnek csak a szélén található minta.²⁸ Kiemelkedő darab a 17. század végéről származó bártfai antependium,²⁹ mely lenvászonra feketével nyomott metszetsorozat.

A textilen felül hét, alul öt kép látható: Felső sor: 1. Krisztus a keresztfán. 2. Mariazell temploma. 3. Mária Jézussal, Szent Anna és József. 4. Szent Borbála és Szent Katalin. 5. Krisztus a keresztfán. 6. Szent István felajánlja a magyar koronát Szűz Máriának. A háttérben a Pozsonyi vár képe. 7. Mariazell képe. Alsó sor: 1.2. Menekülés Egyiptomból. 3. Gáspár, Menyhért, Boldizsár, a háromkirályok imádása. 4. Menekülés Egyiptomból. 5. Ismét a háromkirályok.³⁰ Divald Kornél szerint a nyomdúrok a 17. században Pozsonyban készülhettek.³¹

Kivételes darabnak számít a szendrői református egyház nyomott úrasztalterítője is. Úrasztal terítő, fehér vászon, fakult, gazdag rajzú, sötétkék, nyomott díszítéssel. Közepén négyszögletes – palmettákkal és virágokkal körülvett – mezőben ugró szarvas. A négyzet körül az átlók és a középtengelyek irányában nyolc vázából kiemelkedő virágcsokor; tulipánszálak sora és csörgősor között leveles díszű szegéllyel, melyen befelé újabb vázák virágcsokrok sorakoznak, a többi helyet kis virágsszálak és rozetták töltik ki, 18. század első fele.³² Cs. Katona Imre a terítő készítésének helyét Észak-Erdély, vagy Felső-Magyarország valamelyik műhelyébe teszi időben a század 40-es, 50-es éveire.³³ A mintafák egy részének egy besztercebányai terítő lenyomataival való azonossága alapján Felső-Magyarország a valószínűbb készítési hely.³⁴ A terítő motívumai rokonságot mutatnak a kor hímzés mintakincsével.³⁵ Ismert több ecsetfestéssel készült úrasztalterítő is, mely a nyomtatott darabokkal együtt

²⁵ Takács 1983. 111.

²⁶ Takács 1983. 111.

²⁷ Takács 1984. 10.

²⁸ Divald 1905. 17.

²⁹ Bardejov, Sarisské Muzeum. Lsz. 223/1905-6. 1066.

³⁰ Domonkos 1981. 15.

³¹ Divald 1905. 17.

³² Iparművészeti Múzeum, Textilgyűjtemény L.sz. 19468

³³ Cs. Katona 1955. 103.

³⁴ Domonkos 1981. 15.

³⁵ Cs. Katona 1955. 103.

úrasztali edények leterítésére, vagy egyéb egyházi célra szolgált: prédikátor székére, vagy úrvacsoraosztás alkalmával az asztal alá helyezték.³⁶

A vallásos használat jelentőségének csökkenésével a polgári körökben is megnőtt a nyomott textilek jelentősége: először a lakástextiliák, tapéták formájában, majd a 17. század végétől a viseletben. A nyomott textilek előállítása már a 13. század elejétől kezdve szervezett keretek között folyt. A textilnyomás tevékenységéről szóló első adatunk 1695-ből, Győrből származik, ahol „*nyomtatás fromával himeket csináló*” két legényről értesülünk.³⁷

E korszak vallási célú és tartalmú nyomott textiljeit, egyrészt az antependiumok képviselik, melyek bibliai történeteket, a kereszténység szempontjából fontos történelmi eseményeket megőrkítő egyedi, pozitív nyomott, több nagyméretű nyomódúccal készült darabok, másrészt, az úrasztal terítők, melyek mintakincse a korszak hímezett változataival rokonítható. Az állatábrázolások közül a pelikán és a szarvas, a növények közül a gránátalma és a reneszánsz virág- és díszítőmotívumai jelennek meg.

A 18. századra a nyomott textil ismét divatba jött. A selyem és vászon helyett a gyapjú és pamut került előtérbe. A század a technológiai fejlődés időszaka is, megjelennek a napjainkig számon tartott nagy manufaktúrák (Jouy, Mulhouse, Münster). A színekben a piros alap dominál, a mintákban és a színekben a „kínai stílus” terjed el, ez utóbbi a kínai eredetű kék-fehér porcelánokat idézi. A 18. századi ugrásszerű fejlődés a Keletről áramló textilek, valamint a hozzájuk kapcsolódó rezerv eljárás és az indigó festőnövény megjelenésének is köszönhető. A Keletről származó nyomott mintás szövetek csodálatot váltottak ki és igencsak megnőtt irántuk a kereslet. Tömegesen szállították Európába az „indienne” nyomott kelméket, főleg a holland Kelet-Indiai Társaság megalakulása (1602) után.³⁸

Az ősi mesterségeket, többek között a festőcsülleng termesztéséből élő földművelőket veszélyeztető import ellen számos tiltó intézkedést hoztak, 1618 és 1716 között 30 ilyen rendelet látott napvilágot. A francia (1686) tiltó szabályozásokat Anglia (1700), Poroszország (1721) is követte, amihez Ausztria és több olasz állam is csatlakozott. Kivételt képzett a svájci és holland állam, ahova továbbra is áramolhatt be a keleti textil és fejlődhetett a textilnyomó ipar.³⁹

A 18. század európai nyomástechnikáját manufaktúrális szinten uraló rezerv nyomás mellé párosuló indigó festés vallásos ábrázolásainak megnyilvánulási formái megváltoztak. Az indigóban festett fonalból szövött képek, párnahajak lettek előképei a nyomott változatoknak. Anyaguk kevéssé nemes voltából (vászon, durva lenvászon), valamint funkciójukból adódóan a vallási jeleneteket bemutató minták is egyszerűsödtek. Megőrizték képiességüket, viszont eltűntek azok a nyomódúcok, melyekből több lenyomása adta ki a teljes jelenetet. A sokszorosítás egyszerűsítése céljából a teljes motívumot egy nyomódúcon alakították ki.

Az új technológiát képviselő mesterség elterjedésének útvonala a nyugati országokon át történt Kelet-Közép-Európa felé. A textiliparban létrejött munkaerőfelesleg önálló és részben szervezett áttelepülése folyamán a mesterség új hazát talált

³⁶ Takács 1983. 116.

³⁷ Domonkos 1981. 13.

³⁸ Endrei 1960. 2.

³⁹ Endrei 1960. 4.

magának új eljárásaival és az ehhez szükséges mintakészletével. Az eljárás és ezzel együtt a mintakincs is késve érkezett régióinkba, amikor már francia és német területen jelentős központok működtek. Az első kékfestő üzemet Jeremiás Neuhofer 1689-ben alapította Augsburgban.⁴⁰ Az első magyarországi adatunk az új indigóval történő festési eljárásról a Kistler krónikában található a 18. század 70-es éveiből.⁴¹ Ha kezdetben még nem is a rezerv eljárást alkalmazták az új festőnövényt használó mesterek, a legények vándorútjaik során a rezerv nyomást is elsajátították. A mintakincsre is befolyással voltak ezek a migrációs folyamatok. A bevándorlás hozta a szakmai tudást, valamint a mintakészletet, emellett a már betelepült mestereknél tanuló legények vándorlásaik során is azokat a területeket járták be, ahonnan a mesterség képviselői szétszóródtak. A kékfestés szó első írásos említése 1770-ből származik.⁴² A festőkelme gyorsan terjedő népszerűségét mutatja, hogy a 18–19. század fordulóján már több száz műhely működött az országban. Legkorábbi tárgyi emlékeink a 18. század végéről származnak.⁴³

A VALLÁSOS MOTÍVUMOK MEGJELENÉSI FORMÁI

Amennyiben a kékfestéshez köthető vallási tárgyú nyomóformákat, textileket számba szeretnénk venni és történeti kontextusba helyezni, át kell tekintenünk a leggazdagabb, vagyis a németországi anyagot. Überrück ezt a feladatot gondosan elvégezte, azonban a német mintakincs e témakörben való feltártsága rajta kívül a muzeális intézmények tudatos értékörzésének, a kézművesek támogatásának és összefogásának is köszönhető. Amíg ma Magyarországon 9⁴⁴, addig Németországban még 27 kékfestő-, és 3 formakészítő műhely működik⁴⁵, melyek tudatosan népszerűsítik a vallásos témájú termékeiket is.⁴⁶

A vallási motívumok gazdag képanyagával először Bachmann–Reitz⁴⁷ könyvében találkozhatunk. Überrück 183 muzeális intézményben 46 féle vallásos motívumot talált, melyek mellett a működő műhelyek anyagát is feldolgozta.⁴⁸

A német kékfestésben megjelenő legnépszerűbb ábrázolások és motívumok: Jézus feltámadása, Josua és Kaleb, gránátalma, Jézus születése, A szent, szőlő, Ádám és Éva, szarvas, életfa, angyal, IHS, hajó, hal, Szamaritánusok, kenyér, Az utolsó vacsora, Ábrahám, pap, A kánai menyegző, Jakob és Rahel, Isten báránya, Mária, Máté, Mózes, Madonna, A Paradicsom, egyéb.⁴⁹ Ez Bachmann–Reitznél kiegészül

⁴⁰ Domonkos 1983. 5.

⁴¹ Domonkos 1981. 25.

⁴² Domonkos 1981. 27.

⁴³ Legkorábbi ismert nyomódúc 1777-ből Sasvárról származik, Iparművészeti Múzeum, Bútorgyűjtemény L.sz. 10758

⁴⁴ Számos új német műhely alakult a magyar műhelyek felszámolásából.

⁴⁵ Überrück 2008. 71.

⁴⁶ lásd pulsnitz kékfestőműhely honlapja

⁴⁷ Bachmann–Reitz 1962. 29–30.; 31–32.; 33–34.; 35–36., 77; 37., 81.; 42., 78.; 79.; 80.; 82.;

94. képek

⁴⁸ Überrück 2008. 70.

⁴⁹ Überrück 2008. 86. Abb.50. A felsorolás a leggyakrabban előfordulótól indul.

még Izsák feláldozása, Az elveszett fiú, Jézus mennybéli utazása, Jézus és a samáriai asszony, A kis Jézus jeleneteivel.⁵⁰

A német mintakincsben oly gazdag 18–19. századi vallási célú nyomódúcok, textilek megfellelőit a 19. században virágzó kelet-közép európai kékfestésben már kevésbé találjuk meg.

Ádám és Éva jelenet faragott, egymással majdnem teljesen megegyező megformálását három különböző műhely – két szlovákiai,⁵¹ illetve egy balassagyarmati⁵² – nyomódúcai között is megtaláljuk.⁵³ A nyomódúcok fából faragottak, a 18. század végén készülhettek. A Balassagyarmatról származó darab igényes munka, az emberalakok ruhája, az épület is kidolgozott, egyedül az emberi arcok elnagyoltak kissé. Ez érthető, mivel a korban még nem elterjedtek a finom részletek megjelenítésére is alkalmas rézbeültetéses dúcok. A ruházat és hajviselet egyértelműen a század végének rokokó stílusát tükrözi. A szlovák változaton még két madár is szerepel, a minta egy kicsit kimunkáltatlanabbnak tűnik.

Az említett Ádám és Éva jelenet mellett még egy bibliai esemény, a *Josua és Kaleb* történetének megformálása ismert hazánkban. Ez az egyetlen bibliai jelenet, mely szinte minden nemzet mintakincsében megtalálható. Überrück számos változatot közöl, összesítésében is a második helyen áll a minta 23 előfordulással.⁵⁴ Reinfuss Lengyelország nyugati területeiről, Pomerániából és Sziléziából idéz három példát.⁵⁵ Überrück minden egyes darabot részletesen leír, kezdve a 18. századból származó legrégibb nyomódúccokkal, textilekkel. (2. kép) A jelenet ábrázolásai általában csak kivitelezésben térnek el egymástól. Létezik balra és jobbra néző változat is. Gyakran feltűnik a háttérben Hebron városa. Ez utóbbi önállóan is szerepelhet a szőlőfürttel (fürtökkel). A szőlőfürt kivitelezése is sokféle, az egészen kis méretűtől az aránytalanul nagy ábrázolásig. A két figura viselete árulkodhat a nyomóforma koráról. Népszerűsége miatt ezzel a jelenettel részletesebben is foglalkozunk. A bibliai történetet Mózes könyvéből idézzük. Amikor Mózes Izrael népével az Úr által nekik szánt ígért földjének határához érkezett, a nép minden törzséből egy-egy képviselőt, tehát tizenkettőt Kánaán földjére küldött, hogy kikémleljék annak népét, erősségeit, a föld termékenységét: „Mikor

8. kép
Josua és Kaleb ábrázolása
(Kékfestő Múzeum, L.sz. nélkül)

⁵⁰ Bachmann-Reitz 1962.

⁵¹ Vydra 1954. 58. kép, Košica, Východoslovenské Muzeum

⁵² Palóc Múzeum, Balassagyarmat L.sz. 74.24.1.

⁵³ Domonkos 1981. 57.

⁵⁴ Überrück 208. 86. Abb.50.

⁵⁵ Reinfuss 1953. 102-104. Ryc. 43-45.

pedig eljutának Eskol völgyéig, lementsének ott egy szőlővesszőt egy fűrttel és ketten vivék a rúdon; a gránátalmákból és fügeből is szakasztának. – És visszatérének a föld megkémleléséből negyven nap múlva. Így beszélének néki és azt mondák: Elmentünk vala arra a földre, amelyre küldöttél vala minket és bizonyára tejjel és mézzel folyó az és ez annak gyümölcse.” Azonban a Kánaánban élő hatalmas és erős nép elleni harcot a küldöttek, Józsuá és Káleb kivételével, mind kilátástalannak vélték és fellázították a törzseket az Úr parancsa ellen. Ezért azokat az Úr dühében agyon is sújtotta, a mégis harcba menőket veszni hagyta. Csak a frigyláda kísérete, Józsuá és Káleb nemzetsége maradt veszteség nélkül. Mózes a népet, illetve maradékát az Úr parancsára büntetésül a pusztába vezette, majd sok viszontagság után negyven év múlva érkeztek újból az ígért földjének határára. Mózes utódjául Jozsuát választották, aki hosszú harcok után foglalta el Kánaánt és osztotta fel annak földjét Izrael 12 törzse között. Káleb hűségéért Hebron városát kérte.⁵⁶ A történet ábrázolása falikárpiton, kerámián, mézeskalácson, marcipánon, fafaragáson is megjelenik, a 15. századtól kezdve.⁵⁷ Szép faragott változatát őrzi a mildensteini Vár gyűjteménye.⁵⁸

A magyarországi anyagban többek között egy bártfai mézeskalács mintáról, 1697-ből,⁵⁹ illetve a csengeri református templom festett mennyezetéről ismerjük.⁶⁰ Kékfestő változata egy ismeretlen eredetű, valószínűleg 18. századi fa mintafa textilre nyomott formájában maradt fenn.⁶¹ A hazai, eddig feltárt anyagban még egy változat található⁶², mellyel a Kluge család 1893-as ünnepi díszabroszán, abroszain, valamint színes lenyomatával a műhely kendőbordűr mintakönyvében találkozhatunk.⁶³ Mindkét ábrázolás kétszínnyomásról tanúskodik, mely egy passzer, kiegészítő dúc létét is feltételezte.⁶⁴ A nyomóforma valószínűleg a 19. század első felében készült, réztűk, illetve rézlemezek beültetésével. A második szín azonban csak kiegészítésként szolgált, a nyomóforma önállóan is megállja a helyét, a passzer hiányát az önálló lenyomaton nem érezzük. A német anyagban a greizi típushoz hasonlítható.⁶⁵ A Kluge-féle minta olyannyira kedvelté vált, hogy több műhely az eredeti alapján elkészítette saját nyomódúcat. (Tiszakécske–Kovács Miklós, Bácsalmás – Skorutyák János, Győr – Tóth Ildikó, Gerencsér Zsolt, Szombathely – Szakács Lászlóné). A nyomóforma a szőlőfürt szimbólumával ma már inkább a szőlőtermelésre és a borkultúrára, kevésbé a bibliai történetre emlékeztet. A kékfestők műhelyük mellett gyakran gazdálkodással is foglalkoztak, melynek része volt a szőlő- és bortermelés. A szőlőfürt és szőlőszemek változatos formában élnek a magyar mintakincsben, ahogy a bibliai jelenet ma is terítők, újabban naptárak, házi áldások kedvelt bordűrmintája.

Angyalábrázolásokra az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében és a békéscsabai Sztaricskai műhely mintakönyvében bukkantunk. Az angyal szekeret

⁵⁶ Szent Biblia 1941. Mózes IV. könyve. 13,14. 170–173.

⁵⁷ Bachmann-Reitz 1962. 41, 168–181. kép

⁵⁸ Burg Mildenstein, Leisnig (Németország) L.sz. 401898, 401902

⁵⁹ Weiner 1981. 34. kép

⁶⁰ Tombor. 1968. XXII. tábla

⁶¹ Iparművészeti Múzeum, Textilgyűjtemény L.sz. 8966

⁶² Kékfestő Múzeum L.sz. 75.110.1.

⁶³ Domonkos-Méri 2003. 72-73. 60., 70. kép Kékfestő Múzeum L.sz. 75.227.1. K 154

⁶⁴ A kiegészítő (passzer) dúc sajnálatos módon nem maradt fenn

⁶⁵ Überrück 2008. 116–117.

húzó oroszlánon ül, alakja kidolgozatlan, hangsúlyosabb az oroszlán és a szekérből kinövő virágmotívum. Szintén az Iparművészeti Múzeum törzssanyagát képezi az a szegélyminta, melyen négy bibliai jelkép látható. (A paradicsommadár?, a hajó az angyallal, az oroszlán? vödörrel szájában, a szarvas.) A békéscsabai, kevésbé kidolgozott rézlemezéből készült nyomóforma pedig hangszereken játszó angyalokat ábrázol.

A 19. század egyik érdekes mintacsoportja az állatábrázolás. Überrück a paradicsommadarat, a szarvast és a bárányt és a sast említi. A szarvas gyakori szereplője a kékfestés mintakincsének, általában párban ábrázolják, abroszoknak, szalvétáknak jellegzetes középintája. Vallási szimbolikája csak feltételezhető, de ugyanúgy köthető a vadászathoz, vagy a magyar csodaszarvas legendájához. A szembenéző, vagy távolodó szarvaspár ma is használt kedvelt minta (eddig 8 műhelyből került elő). Szépen kimunkált hím és nőtény szarvas eddig máshol nem ismert változatát találjuk a pápai Kluge család mintakönyvében (19. sz.) és abroszain. Formakészítő munkája, megrendelője megtalálható a család üzleti levelezésében.⁶⁶

9. kép

Csodaszarvasos nyomódúc, a győri Tóth Gerencsér műhelyből

A győri Ehling (ma Gerencsér Zsolt és Tóth Ildikó) műhely tulajdonában található, a mester emlékezte szerint a csodaszarvas legendáját idéző minta: szembenéző szarvaspár, köztük az Istenszem motívum. Kivételesen szépen megformált nyomódúc, készítőjét nem ismerjük, de valószínűleg formakészítő munkája. (3. kép)

A növényi szimbólumok közül a gránátalma megformálására találtunk példát, mely több műhelyben is felbukkant. (4. kép)

A vallásos szimbólumok között említést kell tennünk a magyar kereszténység szimbólumairól, melyek a kékfestés mintakincsében is megnyilvánulnak.

A Szent Korona ábrázolása több műhely anyagában is megtalálható. A Kluge család törzssanyagában a Szent Korona a címerrel (5. kép) három rézbeültetéssel készült nyomódúcból áll, a Szent Korona alap dúcához egy kiegészítő, passer forma is tartozik, mely a kétszínnyomást bizonyítja. Ennek egyszínnyomásra alkalmas másolatával a Skorutyák műhely (Bácsalmás) is rendelkezik. Az esztergomi Farkas műhely bordűrjén láthatunk sematikus korona-ábrázolást, A többi ismert címerábrázolás már konkrétan az iparpártoló mozgalmakhoz köthető.

A kékfestés vallásos motívumainak számba vétele ezzel még nem tekinthető lezártnak. A területi elhelyezkedését és mennyiségét tekintve ismert, de még feldolgozatlan további kb. 10.000 magyarországi

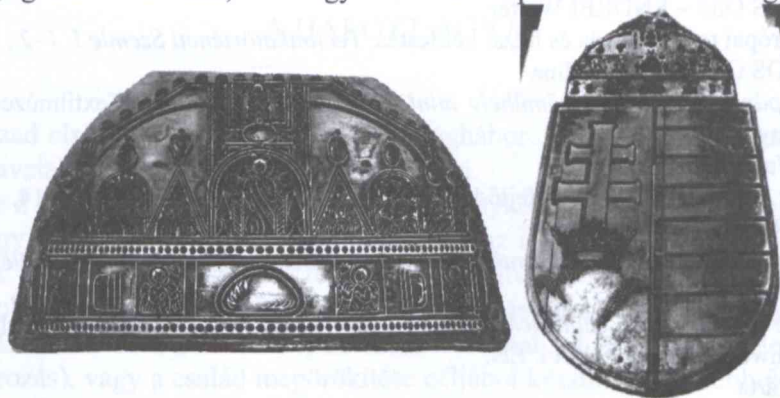

10. kép

Gránátalmát formázó nyomóforma (előfordulás: Szombathely, Szakács műhely, valamint Kékfestő Múzeum L.sz. 75.65.1., Mintakönyv, Martin 99162.1.)

⁶⁶ Copierbuch Kékfestő Múzeum L.sz. 86.1.1.

mintahordozó közül előkerülhet még egy-egy hasonló motívum. Ennél még számottevőbb anyagra számíthatunk, ha a nagy felvidéki központok mintáit is megismerjük.

5. kép

Szent Korona nyomóformája, címerrel
(Kétfestő Múzeum L.sz.: 75.555.1., 76.965.1.)

Összegzésként elmondható, hogy a nyomott textiljeink korai rétege őriz valási célú, illetve vallási szimbólumokat megjelenítő darabokat. A 18. század végétől megjelenő és 19. századra kiteljesedő magyarországi kétfestés mintakincsében csekély a fennmaradt vallásos motívumok száma, de szórványos emlékeik bizonyítják korabeli létezésüket. Funkciójuk behatároltsága miatt csupán egy kis szeletét képezheték a kétfestő textileknek a korban egyre nagyobb keresletnek örvendő geometrikus és virágmotívumokat megjelenítő méterárúk, terítők mellett. Kivétel a profán értelmet is hordozó Josua és Kaleb története, mely a mestereknek és keresletnek köszönhetően továbbra is mintakincsünk szerves és élő része.

IRODALOM

BACHMANN, Manfred – REITZ, Günter

1962 *Der Blaudruck*. Hofmeister, Leipzig.

DIVALD Kornél

1905 Sáros vármegye szövött emlékei. *Magyar Iparművészet VIII. évf. 2. sz.*, 89–92.

DOMONKOS Ottó

1961 Fejezetek a nyugat-magyarországi kétfestés történetéből I. *Ethnographia LXXII.* 200–236.

1964 Fejezetek a nyugat-magyarországi kétfestés történetéből II. A kétfestés néprajzi vonatkozásai. *Ethnographia LXXV.* 121–154.

1969 Haladó mozgalmak tükröződése a kétfestés mintakincsében. *Arrabona 11.* 177–198.

1971 A csornai kétfestőműhely. *Arrabona 13.* 109–159.

1977–1978 Magyarországi kétfestő műhelyek vásári körzetei. *Arrabona, 19–20.* 183–256.

1981 *A magyarországi kétfestés*. Corvina, Budapest.

1983 *A pápai Kluge-féle kétfestő üzem 200 éves jubileumára*. A Textilipari Múzeum Évkönyve 5. Innovatext Kutató és Fejlesztő Vállalat, Budapest.

1991 Kétfestés, in: DOMONKOS Ottó főszerk. *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 386–391.

2003 Egy csehországi formakészítő központ, Dvůr Králové-Königinhof. *Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum Évkönyve XI.* 20–46.

- 2004 Török festőminták gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban. *Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeum Évkönyve XII.* 28–32.
- DOMONKOS Ottó – ENDREI Walter
- 1962 Európai textilnyomás és hazai kékfestés. *Technikatörténeti Szemle I.* 1–2., 35–61.
- DOMONKOS Ottó – MÉRI Edina
- 2003 *A pápai Kluge-kékfestőműhely mintakönyvei 18–19. század.* Textilmúzeum Alapítvány, Pápa.
- ENDREI Walter
- 1960 Az európai textilnyomás fejlődési szakaszai. *Történelmi Szemle III.* 1–14.
- FORRER, Robert
- 1894 *Der Zeugdruck der byzantinischen, romanischen, gotischen und späteren Kunst-epochen.* Stuttgart.
- 1898 *Die Kunst der Zeugdrucks vom Mittelalter bis zur Empierezeit.* Schlesier und Schweikhardt, Stuttgart i. Els.
- FÜGEDI Márta
- 1975 A mezőkövesdi kékfestőműhely. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV.* 455–474.
- HÁZI Jenő
- 1938 *Sopron szabad királyi város története Oklevéltár II.* Székely és Társa Ny., Sopron.
- JUHÁSZ Antal
- 1963a A kisteleki kékfestőműhely. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1963.*, 101–120.
- 1963b Adatok a szegedi kékfestő mesterséghez. *Néprajz és Nyelvtudomány VII.*, 145–155.
- CS. KATONA Imre
- 1956 A szendrői református egyház XVIII. századi nyomott úrasztalterítője és a hazai nyomás fejlődése a XVII–XVIII. században. *Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei 2.* 1955. 91–105.
- NAGY Dezső
- 1958 *Kékfestés és kékfestőminták.* Ceglédi Füzetek 6. Ceglédi Kossuth Múzeum, Cegléd.
- REINFUSS, Roman
- 1953 *Polskie druki ludowe na plotnie.* Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- SZERZŐ NÉLKÜL
- 1938 Der französische Zeugdruck im 18. Jahrhundert. *Ciba Rundschau* 28. Basel.
- SZENT BIBLIA
- 1941 Mózes IV. könyve. Budapest.
- TAKÁCS Béla
- 1983 *Református templomaink úrasztali terítői.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- 1984 Úrasztali terítők. *Műzsák. Múzeumi Magazin* 3. 8–10.
- TOMBOR Ilona
- 1968 *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÜBERRÜCK, Angelika
- 2008 *Die christlichen Motive des Blaudrucks. Spiegel der Volksfrömmigkeit in Deutschland vom Ende des 17. Jahrhunderts bis heute.* Reihe: Theologie interaktiv Bd. 4, Lit Verlag, Berlin.
- VYDRA, J.
- 1954 *Der Blaudruck in der slowakischen Volkskunst.* Artia, Prag.
- WEINER Piroska
- 1981 *Faragott mézeskalácsformák.* Corvina, Budapest.